

Várdy Béla: Az újabb magyar historiográfia

Különös paradoxon, hogy épp a történettudomány historiográfiája nem követte azt a nagy szakmai gazdagodást és eszmei föllendülést, ami a huszadik század közepén—második felében a tudománytörténetírást vitathatatlanul élre emelte a történeti stúdiumok szerteágazó spektrumában. Nem mintha nem jelent volna meg a történetírás történetéről elég sok kompetens és szakavatott monográfia, elemző vagy a főbb tendenciákat kiemelő összegezés. Ám ezek az analízisek és szintézisek úgyszólván mind megmaradtak a témacentrikus ismertetés klasszikus keretei között, és nyíltan vagy burkoltan rendszerint valamilyen meghatározott jelenlegi történészálláspont bevezetése vagy éppen apologetikája gyanánt szolgáltak. Azaz voltaképpen bővebb irodalomismertetésnek tekinthetők, többé-kevésbé „történetileg” csoportosított és történész „sajátértékek” szerint „súlyozott” bio-bibliografikus eligazításnak, afféle rangosabb „segédtudománynak”. Volt persze a tudománytörténetírás leghaladottabb ágának, a természettudományok történetének is egy ilyen vagy ehhez hasonló fázisa a húszas-harmincas években, melynek jól ismert képviselője s méltán csodált csúcsa az ötkötetes „nagy Sarton”; de épp ahhoz az ezerarcú és vonatkozások tömegét mozgósító fejlődéshez képest, amin azóta a szakma átment, tűnik szembe tán leginkább a történettudomány történetírásának nagy elmaradása. És éppen ezért meglepetés és örvendetes kivétel Várdy Béla könyve a két világháború közötti magyar historiográfiáról.

Nem mintha Várdy könyve nem szolgálna kompetens és gyakorlatilag teljes bibliográfiai eligazítás gyanánt, a könyv egy negyedét elfoglaló tudományos apparatúra önmagában cáfolna minden ellenkező állítást. Ám ez a jegyzetekbe és függelékbe szorult hatalmas könyvészeti anyag itt nem öncél, és korántsem ez a lényeg; ellenkezőleg, épp azért szorult ki a főszövegből, hogy ne zavarja a lényegét. S a lényeg röviden az, hogy a két világháború közti magyar történettudomány nem holmi elszigetelt, hozsannát vagy ócsárlást érdemlő csudabogár volt, hanem általában követte, hol szolgálilag, hol alkotóan, a korabeli historiográfia nagy áramlásait, fejlődésvonalait, divatjait. Persze nem mindet és nem adaptálás nélkül; éppen ez a válogatás, és a helyi történeti körülményekhez, valamint az öröklött történészhagyományokhoz való igazítás határozta meg a két világháború közti magyar historiográfia spektrumát és arculatát.

Az öröklött történészhagyományok kialakításában természetesen döntő szerep jutott a mindenkori társadalmi és gazdasági viszonyoknak; Várdy nem csupán hangsúlyozza ezt a gyakorta emlegetett tényt, hanem néhány találó s tömör sorban-oldalban mindig vázolja is a különböző irányzatok megett meghúzódo szociális és politikai realitásokat. S ezek a rövid s a mai honi marxista történettudomány eredményeire épülő tájékoztatások szolgálnak azután az eszmetörténeti tárgyalás és elrendezés alapjául. Ez a társadalomtörténetileg megalapozott, határozott és következetes eszmetörténeti orientáció különbözteti meg leginkább Várdy könyvét a történettudomány történetéről szóló könyvek többségétől, ez emeli metodikai szempontból a modern, valódi tudománytörténetírás régiójába.

Eszmetörténeti szempontból a modern magyar historiográfia kialakulásában fontos és különleges szerep jutott a pozitívizmusnak. A pozitívista iskola jelentőségét Várdy Béla lényegében R. Várkonyi Ágnes úttörő eredményei nyomán s értékelésének megfelelően összegezi; az iskola különleges szerepének fölismerése és önmagát „túlélésének” föltárása azonban a jelen könyv egyik nagy érdeme. Várdy szerint ugyanis a honi pozitívista iskola hatása sőt virágzása nem szűnt meg az irány elavulásával s fölbomlásával. Illetve valahogyan ez a fölbomlás maga is eleven vagy legalább termékenyítő folyamat volt: a pozitívizmus talaján nőttek ki s erősödtek meg még a pozitívizmussal szembe forduló irányok is, mint például a *Geistesgeschichte* különféle

változatai, s többnyire későbbben is hordozták valamilyen formában ezt az örökséget. S még fontosabb, hogy a pozitivista iskola szerves folytatásaképpen szerveződhettek meg vagy bújhattak meg a diadalmasan előretörő szellemtörténeti irányzatokhoz nem vagy csak látszólag csatlakozó új orientációk. Az erős hatás s a folytathatóság egyik oka nyilvánvalóan a magyar pozitivista iskola józan megalapozottságában, kiváló eredményeiben s nagy egyéniségeiben keresendő; Várdy tökéletesen látja s ismételtén hangsúlyozza, hogy mit jelentett olyan történészek jelenléte s példája, mint Thallóczy Lajos, Tagányi Károly, Fejérfataki László, Károlyi Árpád, Márki Sándor, Szádeczky-Kardoss Lajos, Marczali Henrik, Takáts Sándor, Acsády Ignác, Kováts Ferenc, Békefi Remig, Angyal Dávid, Erdélyi László. Fokozta hatásukat, később akár a kiváltott ellenkezően keresztül, hogy többen közülük radikális nézeteiket vallottak s a polgárság haladó mozgalmával rokonszenveztek; Várdy találozta emeli ki a nagy pozitivista történészeket s a *Huszadik Század*-kört kapcsoló szálakat. S hozzá többségük hosszú életű volt s olyan tekintélyes, hogy még tanítványaik előtt is megnyitottak szavukra az állami, közületi és főúri levéltárak. A bőséges forrásanyag szigorú tudományos földolgozásával felnövekvő generáció azután a módszerek mellett a szemléletből is elsajátított egyet s más; a tények kritikai tisztelétét például többségük akkor is megőrizte, amikor már rég másféle értékekhez igazította mestersége művelését. Még a szellemtörténeti irányok nagymestere és királyság nélküli királya, Szekfű Gyula is sokkal többet őrzött, mintsem általában hisszük a magyar pozitivista iskola szövegekre és körülményekre figyelő racionalizmusából, ha nem másért, hát a késő vénségig töretlenül dolgozó Károlyi Árpád s a bécsi iskola iránti tisztelete miatt. A *Geistesgeschichte* mellett, illetve ellenében fölnövő új irányok fő képviselői — Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor, Eckhart Ferenc, Holub József, Szabó Dezső (debreceni professzor), Hajnal István — pedig olykor kifejezetten, bár többnyire rejtetten folytatták a honi pozitivista iskola nagy hagyományait.

De valahogy azt a látszatot ne keltsük, hogy Várdy a pozitivista iskola függvényeként ábrázolja két világháború közti historiográfiánkat! Ellenkezőleg, az iskola-váltást hangsúlyozza, a *Geistesgeschichte* diadalmas honi előretörését. A váltás megett — a könyv társadalmi realitásokra figyelő szelleméhez híven s a honi marxista történetírás vonatkozó eredményeivel teljes összhangban — gondosan regisztrálja a két világháború közötti Magyarország kulturpolitikai reorientációját s vetületeit személyi és intézményi szinteken; jól látja az Akadémia csökkenő s a Történettudományi Társulat növekvő szerepét, az egyetemi tanszékek, illetve a nagy professzorok irányt alakító jelentőségét, a szervezett külföldi tanulmányutak szemléleti-metodikai hatását, a forráskiadások, a különféle sorozatok, kézikönyvek és monumentális összegezesek — elsősorban a „Hóman—Szekfű” és a Domanovszky „jegyezze” *Magyar művelődéstörténet* — szakmai és közönségformáló funkcióját, elemzi és bírálja a népi írók — elsősorban Németh László — állásfoglalását a kor uralkodó történészirányzataival szemben; egyszóval földeríti és vázolja azt az intézményi és szellemi közeget, amiben a kor magyar historiográfiája élt és hatott. Külön bravúr, ahogyan mindig megtalálja az egyensúlyt a nagy történészegyeniségek és eme tág értelemben vett „közegük” kapcsolatának ábrázolásában. Mesterien mutatja be például a pozitivistaként fölnőtt Szekfű „megtérését” a *Geistesgeschichte*-hez, érzékeny és rejtett reagálását A száműzött Rákóczi-vitára, színvonalas alkalmazkodását a kor „neobarokk” ábrándjaihoz. Még sikerültebb tán s főleg hézagpótló Mályusz Elemér két világháború közötti munkásságának bemutatása: Várdy könyvéből derül ki először igazán a nagy történész csak Szekfűhöz foghatóan mély és szerteágazó hatása a honi historiográfiára.

A két nagy történész — s *mutatis mutandis* Domanovszky és Eckhart — finom vonásokkal megrajzolt szakmai portréja tán épp azért annyira eleven, mert Várdy minden munkájukat hatásfüggvények hálózatában elemzi. Nem kurrens külföldi irányok rangos meghonosítóiként tekintti őket; azt mutatja be, hogyan hasznosítanak saját céljuk érdekében egy-egy módszertani-szemléleti lehetőséget: a *Geistesgeschichte*-konceptiót vagy az ethnohistóriát, a „Kulturgeschichte”-t, illetve a modern

jogtörténeti-alkotmánytörténeti irányokat. A kor nagy honi történészei egyszerre lépnek ezekkel az irányokkal; önállóan és ötletesen alkalmazzák a honi történelmi valóság autochton, saját követelményeinek megfelelő megközelítésére. Így aztán Szekfű magyar szellemtörténete — melynek tiszta dilthey-i forrásait annyi joggal s hozzáértéssel hangsúlyozza Várdy — korántsem holmi magyarított *Geistesgeschichte*, és Mályusz adatok tömegével dolgozó, józan, s mindenféle divatos fajmítosztól tartózkodó ethnohistóriája minden tekintetben fölötte áll korabeli nyugati megfelelőinek. Nem hallgatja el azonban tévedéseiket sem; Szekfű esetében például többször utal rá, hogyan hódolt olykor a nagy történész a kortárs úri magyar közlésnek, s még Mályusz józan ethnohistóriai orientációjával kapcsolatban sem mulasztja el figyelmeztetni a leple alatt itt-ott tán belopható nemzeti-népi romantikára. Am épp a *Geistesgeschichte*, illetve a népiségtörténet másféle, mások által képviselt fölfogásainak elemzésével igazolja, hogy mégis, így is mennyire teremten s a kor tudományos színvonalának — és a kutatás akkori korlátainak — megfelelően közelítette meg Szekfű, illetve Mályusz a magyar história alapkérdéseit; ezért válhatott munkásságuk máig ható iskolák kiindulásává. Össze kell csak hasonlítni Szekfű magyar szellemtörténetével mondjuk a *Minerva*-kör szintén rangos, és sokkal „geistesgeschichtesebb” irányzatát, Eckhart Ferenc modern szociologikus jogtörténeti irányával a maradi nacionalista alkotmánytörténészek munkáit, Mályusz rendkívüli erudícióra alapuló és kivételes történeztudományi műveltségű népiségtörténeti orientációjával a népi írók (Várdy által mindenesetre túlságosan „szabódezsősített”) dilettáns történet-szemléletét, s azonnal szembetűnik a nagy történészek — ismétlem: hibáik fölismerésével hangsúlyozott — jelentősége.

Várdy persze nem hasonlít ilyen durván össze se irányokat, se embereket, ennél ő sokkal jobb és szakszerűbb történész. De ahogyan felsorol, csoportosít, bírál és értékkel, az az olvasót mégiscsak összehasonlításra készíti. Kivált ha — mint jelen recenzió — egészen másképpen vélekedik mondjuk a népi írók történelemszemléletéről. Németh László, Veres Péter, Erdei Ferenc, Illyés Gyula kétségkívül nem történészek, de egész tanulmányírói sőt szépírói munkásságuk határozott történeti látáson alapul, melynek kiforrott alakjában se Szabó Dezső mitikus „populizmusához”, se Spengler civilizációs scifijéhez az égvilágon semmi köze sincsen, s ha valamihez, hát leginkább ahhoz a józan s autochton értékek hangsúlyozó népiség-és népesedéstörténeti fölfogáshoz hasonlítható, melyet Várdy egyes-egyedül a Mályusz-iskolának tulajdonít. Ugyanis Szabó István, Ila Bálint, Maksay Ferenc, Kanyar József, Wellmann Imre, Für Lajos, Trócsányi Zsolt s nem egy vonatkozásban — s igen magos fokon — Benda Kálmán és Szücs Jenő munkásságában kereshető tán leginkább az említett négy nagy író történetfilozófiájának szaktörténeti megfelelője, illetve lecsapódása. Németh László történet-szemléletére pedig jól láthatóan — s többszörösen nyugtáztottan — hatott Hajnal István.

Hajnal értő értékelése egyébként Várdy monográfiájának újból fontos és kiemelkedő eredménye. Várdy joggal hangsúlyozza Hajnal progresszív szociologikus történetfölfogását, mely azonban — elsősorban az *Annales*-kör eszméihez való hasonlóságán keresztül — sokkal közelebb állhatott a történelmi materializmushoz, mintsem szerző — a mai honi historiográfia többségével egyetértésben — gondolja. Hajnalnál — s bizonyos mértékben Eckhartnál — látható továbbá legpregnansabban a tudatos szembefordulás a német iskolák nagy hagyományaival; nemcsak a *Geistesgeschichte*-vel s a *Kulturgeschichte*-vel, hanem a Historizmus különböző válfajaival is, melyek különben — kivált liberális polgári formáikban, mint például Friedrich Meinecke vagy Walter Goetz munkái — valószínűleg sokkalta erősebben hatottak két világháború közti historiográfiánk javára (nem utolsósorban Szekfűre!), mint Várdy — ismét teljes összhangban ithoni történész-közvéleményünkkel — gondolja és regisztrálja.

Ezek az inkább személyes jellegű kifogások persze nem érintik a könyv alapvető megállapításait, és semmit le nem vonnak értékéből. Ellenkezőleg, még inkább kiemelik a könyv fontosságát, mert azt demonstrálják, hogy Várdy monográfiája meny-

nyire jól és szépen egyezik irányadó történésköreink fölfogásával. Hiszen Várdy Béla — persze hosszas és alapos honi tanulmányok után — az Egyesült Államokban írta a könyvét, ahol a Duquesne egyetem professzora. S bár a szövegben ismételtlen, s az előszóban külön is nyugtázza, mennyi mindent köszönhet némely vezető honi történéseink (Pach Zsigmond Pál, Ránki György, Niederhauser Emil, Glatz Ferenc, Várkonyi Ágnes) segítségének és tanácsainak, teljes joggal hangsúlyozza azt is, hogy a végső interpretáció az övé, s nem egyezik szükségképpen az említettek véleményével. S csakugyan, a monográfia minden ízében erős és önálló történéz-észjárásra utal. A lényegbeli egyezés tehát fényes bizonyítéka, hogy — Pascal híres mondását parafrázeálva — az igazság Duquesne-en és Budapesten szükségképpen azonos. (*Modern Hungarian Historiography. New York, 1976. Columbia University Press.*)

VEKERDI LÁSZLÓ

